

ימים שאין אומרים בהם אבינו מלכנו

מבואר בשוע"ר (סי' תרב ס"ב-ד): "וכל הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים מרבים בתפלה ותחנונים ונוהגים לומר אבינו מלכנו כו' ערב ובוקר מלבד בשבת ... אם אירע מילה בין ראש השנה ליום הכיפורים אין אומרים תחנון ולא והוא רחום כו', אבל אומרים אבינו מלכנו (ואל ארך אפים ולמנצח)".

אמנם בסידור רבינו הזקן מבואר, "מנהג ספרד שבכל יום שאין אומרים בו תחנון ונפילת אפים אין אומרים למנצח יענד", ויבואר לקמן; אלא שבתחלה נדון בעיקר ההלכה, כפי שהיא מבוארת בשוע"ר, אשר גם בימים שאין אומרים בהם תחנון אומרים בהם למנצח, ואבינו מלכנו ואל ארך אפים.

ומכל מקום יש ששה סוגי ימים מיוחדים שהם חשובים קצת יום טוב, יותר משאר הימים שאין אומרים בהם תחנון, ולכן אין אומרים בהם לא אבינו מלכנו ולא אל ארך אפים ולא למנצח יענד, כמבואר בפסקי הסדור (אצל אל ארך אפים): "אין אומרים אל ארך אפים לא בראש חודש ולא בחנוכה ופורים קטן וגדול ב' ימים ולא בערב פסח וט' באב".

והמקור לזהו הוא ברמ"א (סי' קלא ס"א): "ואפילו בימים שאין אומרים תחנון אומרים למנצח, מלבד בראש חודש וחנוכה ופורים וערב פסח וערב יום כיפור וט' באב" [אלא שלענין אל ארך אפים השמיט רבינו הזקן את "ערב יום כיפור", כי אין אומרים אל ארך אפים אלא בב' וה', וערב יום כיפור לעולם לא יחול בב' וה'].

ולענין ערב פסח נתבארה הלכה זו גם בשוע"ר (סי' תכט ס"ב): "בכל החדש אף שאין אומרים תחנון, אומרים למנצח יענד וגו', ובב' וה' אומרים אל ארך אפים, אבל בערב פסח אין אומרים למנצח ואל ארך אפים".

ולענין ערב יום כיפור נתבארה הלכה גם בשוע"ר (סי' תרד ס"ו-ז): "אין אומרים למנצח יענד וגו' שאינו יום צרה ... אין אומרים בו אבינו מלכנו לא בתפלת שחרית ולא במנחה".

והטעם לזה שערב פסח חשוב קצת יום טוב – יותר משאר הימים שאין אומרים בהם תחנון, מבואר בשוע"ר (סי' תכט ס"ב, לענין ערב פסח): "ואין ערב פסח דומה לשאר ערב יום טוב, כי הוא עצמו יום טוב כמ"ש בסי' תס"ח". והיינו כמבואר בשוע"ר (סי' תסח ס"א): "בזמן שבית המקדש היה קיים אסרו חכמים לכל אדם מישראל לעשות מלאכה בערב פסח מחצות היום ולמעלה, לפי שמחצות ואילך הוא זמן הקרבת הפסח, וכל אדם שמקריב קרבן בכל ימות השנה אותו היום הוא יום טוב שלו מדבריהם".

ולענין תשעה באב נתבארה הלכה זו בשו"ע וברמ"א (סי' תקנט ס"ד): "אין אומרים תחנון בתשעה באב ואין נופלין על פניהם, משום דמקרי מועד ... ואין אומרים אל ארך אפים", וכמ"ש (איכה א, טו): "קרא עלי מועד".

וזהו גם הטעם שאין אומרים למנצח ואל ארך אפים ואבינו מלכנו בכל ששת סוגי הימים האמורים, ובהקדים:

ימים שאין בהם תענית

הפרש זה, שבין הימים שחשובים יום טוב קצת, לבין שאר הימים שאין אומרים בהם תחנון, מוצאים אנו אף לענין תענית חלום, כמבואר בשוע"ר (סי' רפח ס"ג): "מותר להתענות תענית חלום בשבת ... ומה תקנתו יתענה עוד תענית בחול שיתכפר לו. ולכתחלה צריך להתענות מיד למחר ביום ראשון ... אלא אם כן ... היה ביום ראשון חנוכה או פורים או ערב יום הכיפורים או ראש חודש ... שלא יתענה עד אחר כך".

טעם החילוק בזה בין כל הימים שאין אומרים בהם תחנון לבין ר"ח חנוכה ופורים? מבואר במשנה תענית (טו, ב): "אין גוזרין תענית על הצבור בראשי חודשים בחנוכה ובפורים". ואף שבמגלת תענית מבואר שיש עוד ימים רבים שאין מתענים בהם, מבואר בגמרא (ר"ה יח, ב): "בטלה מגילת תענית ... שאני חנוכה דמיפרסם ניסא (כבר הוא גלוי לכל ישראל על ידי שנהגו בו המצות, והחזיקו בו כשל תורה ולא נכון לבטלו, רש"י)".

ומכל שכן לענין ראש חודש, שיש בו קרבן מוסף ותפלת מוסף, ולכן הוא חשוב יום טוב.

ומכל שכן לענין ערב יום כיפור, שחמור לענין זה אפילו יותר משבת ויו"ט, כמבואר בשוע"ר (סי' תרד ס"א): "אסור להתענות בו אפילו תענית חלום, אע"פ שמוותר להתענות תענית חלום אפילו בשבת ויו"ט, מכל מקום בערב יוה"כ"פ שהאכילה נחשבת כעינוי כמו שנתבאר, אין להתענות בו אלא יאכל וישתה ויחשב לו כאלו התענה על חלומו".

וכבר הובא לעיל, שגם **ערב פסח ותשעה באב** נקראים יום טוב לענין אמירת למנצח, ואל ארך אפים ואבינו מלכנו. ומכל מקום לא נזכרו שני ימים אלו לענין תענית, שהרי ט' באב הוא תענית לכל, וערב פסח הוא תענית לבכורים.

מנהגינו לענין למנצח יענד ואבינו מלכנו

כל האמור לעיל הוא לפי המובא בשוע"ר. אמנם בפסקי הסדור (הל' שחרית): "מנהג ספרד שבכל יום שאין בו תחנון ונפילת אפים אין אומרים למנצח יענד". והולך ומונה את כל הימים שאין אומרים בהם תחנון במשך השנה, ומסיים: "ואין צריך לומר ט' באב ופורים קטן שהוא י"ד וט"ו באדר ראשון ופורים גדול וחנוכה וראש חודש".

והיינו שלא רק ששת הימים הנ"ל אין אומרים בהם למנצח יענך (כמובא לעיל מהרמ"א), אלא גם בכל הימים שאין בו תחנון אין אומרים בהם למנצח יענך.

משא"כ אצל אמירת א-ל ארץ אפים בשני וחמישי, כותב רבינו הזקן: "אלו ימים שאין אומרים אל ארץ אפים, ר"ח חנוכה פורים קטן ב' ימים ופורים גדול ב' ימים וערב פסח ותשעה באב".

וטעם החילוק בינם מבואר בדברי נחמי' (השלמה לשוע"ר סי' קלא ס"ט): "יש מקומות שבכל יום שאין אומרים בו תחנון אין אומרים גם כן למנצח, וכן הוא מנהג ספרד ... וכל זה בלמנצח יענך, דסבירא להו שכל הימים שאין אומרים תחנון אינם ימי צרה [ולכן אין אומרים "יענך ה' ביום צרה"], אבל באל ארץ אפים אין מוסיפים על מנהג מדינתנו".

ובאשר לענין אבינו מלכנו, הנה בו' תשרי תשל"ה אירע, שאחר תפילת שחרית היתה צריכה להתקיים ברית-מילה, והרבי לא אמר תחנון וגם לא "אבינו מלכנו". ובהתוועדות בו ביום הסביר את הנהגתו זו, כי אף שמבואר בשוע"ר (סי' תרב ס"ד): "אם אירע מילה בין ראש השנה ליום הכיפורים אין אומרים תחנון ולא והוא רחום כו' אבל אומרים אבינו מלכנו (ואל ארץ אפים ולמנצח)". מכל מקום, לפי מה שהנהיג רבינו הזקן בסידורו, שלא לאמר למנצח בכל יום שאין אומרים תחנון, לפי זה אין לומר גם אבינו מלכנו בכל יום שאין אומרים בו תחנון.

למחרת כתבתי לרבי: "בענין מה שנתבאר לגבי אבינו מלכנו, דמאחר שפסק רבינו בהסידור שבכל יום שאין אומרים בו תחנון אין אומרים למנצח – כמנהג ספרד, דלא כמנהגים ורמ"א, אם כן כמו כן הוא גם לגבי אבינו מלכנו. הנה לכאורה מקור פסקו בהסידור הוא בשיירי כנסת הגדולה (ופרי חדש) סי' קל"א, ומכל מקום פסק השיירי כנסת הגדולה (בסי' תר"ב הגהות הטור אות ה', ובסי' תר"ד הגהות בית יוסף אות ה') לגבי אבינו מלכנו (כהמנהגים והרמ"א) דלא תלי אבינו מלכנו בנפילת אפים ותחנונים, ואפילו כשחל מילה שאין אומרים תחנון מכל מקום אומרים אבינו מלכנו. ולפי זה מהי ההוכחה שרבינו בפסק הסידור יחלוק על השיירי כנסת הגדולה, ויסבור שאין אומרים גם אבינו מלכנו".

לא קבלתי מענה לשאלתי, אמנם המסקנה בשיחה הנ"ל, שאין לחלק בין למנצח לבין אבינו מלכנו, ובכל יום שאין אומרים בו תחנון, אין אומרים למנצח ואבינו מלכנו.

מנהגינו לענין אל ארץ אפים

כבר הובא לעיל מ"ש בפסקי הסדור (אצל אמירת א-ל ארץ אפים בשני וחמישי): "אלו ימים שאין אומרים אל ארץ אפים, ר"ח חנוכה פורים קטן ב' ימים ופורים גדול ב' ימים וערב פסח ותשעה באב". אמנם בסידורי תהלת ה' שנדפסו בתקופה האחרונה, נדפסה הערת המו"ל בשולי הגליון: "וכן בכל יום שאין אומרים תחנון". והוא פלא! איך כותבים בפשיטות בשוה"ג, אשר מנהגינו הוא היפך פסק רבינו הזקן שמבואר בפנים. ובפרט שכבר הובא בקובץ "מנהגי מלך" (עמ' 30): טרם פתיחת הארון, הנה גם כשאין אומרים תחנון (ואפי' בר"ח) אומר "א-ל ארץ אפים ורב חסד כו'".

אלא שהמקור להערה זו הוא האמור באותה שיחה, בהעתקתו את דברי רבינו הזקן בסידורו, לפני למנצח יענך:

הנוסח בסדור אדמו"ר הזקן הוא: "מנהג ספרד שבכל יום שאין בו תחנון ונפילת אפים אין אומרים למנצח יענך ולא תפלה לדוד" [שלפני שיר של יום]. ואילו בשיחה הנ"ל ציטט: "שרייבט דער אלטער רבי אז מנהג ספרדים (מ"ס) אז בשעת מ'זאגט ניט קיין תחנון זאגט מען ניט קיין א"א און מ'זאגט ניט קיין למנצח ... ניט נאר תחנון נאר למנצח און א"א אויך ניט". ולכאורה יש לתקן בציטוט שבשיחה הנ"ל: "זאגט מען ניט קיין תפלה לדוד און מ'זאגט ניט קיין למנצח ... ניט נאר תחנון נאר למנצח און תפלה לדוד אויך ניט".

ובפרט שכבר הובא לעיל, שתמיד היה נוהג כפסק רבינו הזקן בסידורו, שגם ביום שאין אומרים תחנון הי' אומר א"א, ואיך אפשר לומר שבחזרתו על לשון רבינו הזקן בסידורו, יאמר ההיפך מהאמור שם, וההיפך ממנהגו התדיר (לפני ולאחרי אמירת השיחה הזאת).

על זה השיבו לי חבריי, שבשעה שהדפיסו את המהדורה החדשה של הסידור, הכינו רשימת ההערות שעומדים להוסיף בשולי הגליון, ובתוכם גם הערה הנ"ל, והרבי אישר את הוספת ההערות האלו; אמנם לעני"ד אין למדים מכללות, ובפרט כאן, מטעמים האמורים לעיל.

אלא שמכל מקום, הונהג מאז בין אנ"ש, שלא לאמר אל ארץ אפים בימים שאין אומרים בהם תחנון.

מנהג ערב שבת וערב יום כיפור

בנוסף לששה סוגי ימים האמורים לעיל, שאין אומרים בהם אבינו מלכנו מעיקר הדין, יש עוד יום נוסף אחד, כמבואר בשוע"ר (סי' תקפד ס"ה): "אין אומרים אבינו מלכנו בשבת מפני שאסור לתבוע צרכיו בשבת. ואפילו בערב שבת במנחה אין אומרים אותו".

[ואף שבערב שבת במנחה שואל אדם צרכיו, שהרי מתפללים י"ג אמצעיות בערב שבת במנחה, אף שגם ברכות האמצעיות הן בקשת צרכיו, כמבואר בשוע"ר (סי' רצד ס"א): "תקנו הבדלה בתפלה ... מפני שאסור לתבוע צרכיו במוצאי שבת קודם הבדלה, כמו שאסור בשבת עצמו, לפיכך קבעוה קודם שאלת צרכיו שבברכות אמצעיות".

מבאר על זה במחצית השקל (סי' תקפד ס"ק ג): "ודוקא ח"י ברכות אומרים, דטופס ברכות כן הוא, ואפילו בשבת גופיה היה ראוי להתפלל י"ח, אלא משום טורח צבור".

והיינו כמבואר בשוע"ר (סי' קפח ס"ד): "ואין חוששין לאיסור שאלת צרכיו, לפי שטופס הברכה כך היא". וכן מבואר בשוע"ר (סי' רפח ס"ח): "ולא אסרו לומר תחנונים בשבת אלא לבקש בהם על צרכיו כגון על פרנסה".

ועיקר הטעם שאין אומרים י"ח ברכות בשבת ויו"ט מבואר בשוע"ר (סי' רסח ס"ב) "מפני כבוד שבת ויו"ט לא הטריחוהו חכמים". וכן מבואר בשוע"ר (סי' תפז ס"ב): "שהחכמים הקילו על האדם ולא הטריחוהו ביום טוב להתפלל כל י"ח, וקבעו ברכה אחת בלבד בשביל קדושת היום". אלא שאחרי שיש לנו טעם זה, שוב הוסיפו בזה גם הטעם של איסור בקשת צרכיו בשבת.

יוצא לנו אם כן, שגם במנחה של ערב שבת אסור לתבוע צרכיו – בדבר שאינו טופס הברכה, ולכן אין אומרים בו תחנון, כמבואר בשוע"ר (רס"י רסז): "נוהגין שלא ליפול על פניהם אחר תפלה מנחה בערב שבת". ומטעם זה גם אין אומרים בו אבינו מלכנו, כמבואר במחצית השקל (סי' תקפד ס"ק ג): "שהוא שאלת צרכיו, ורוצה לומר דהוי כמו תחנה, דגם בערב שבת במנחה אין אומרים תחנון".

ואף שהובא לעיל משוע"ר (סי' תכט ס"ב וסי' תרב ס"ד) שגם בימים שאין אומרים בהם תחנון אומרים בהם אבינו מלכנו, מלבד בר"ח חנוכה ופורים וערב פסח וט' באב וערב יום כיפור. הנה למדנו מכאן, שגם ערב שבת במנחה דינו כמו ששת הימים הנ"ל, שאין אומרים בהם אבינו מלכנו.

הפרש זה שבין מנחה בערב שבת לבין שאר הימים שאין אומרים בהם תחנון, מוצאים אנו גם לענין ערב יום כיפור. ואף שכבר הובא לעיל משוע"ר (סי' תרד ס"ו-ז): "אין אומרים למנצח יענך ... אין אומרים בו אבינו מלכנו לא בתפלת שחרית ולא במנחה", בלי הפרש בין שחרית למנחה. מכל מקום הרי סיים (שם): "ויש מקומות נוהגין כשחל יום הכיפורים בשבת, שאין אומרים בו אבינו מלכנו כמו שיתבאר בסי' תרי"ט, אז אומרים אותו בערב יום הכיפורים שחרית"; היינו דוקא בשחרית ולא במנחה, כיון שערב יום כיפור במנחה דינו כמו בערב שבת במנחה, שהוא יותר יום טוב מאשר בשחרית של ערב יום כיפור.

[מנהגינו שגם כשחל יוהכ"פ בשבת אין אומרים אבינו מלכנו בערב יוהכ"פ שחרית (אוצר מנהגי חב"ד, ר"ה ע' קעט. ויש שם טה"ד, וצ"ל: כשחל יוהכ"פ בש"ק אין אומרים "אבינו מלכנו" בשחרית ערב יוהכ"פ). וכאן אנו דנים לפי המבואר בשוע"ר שם].

ויתירה מזו, שגם כאשר חל ראש השנה בימים ה-ו, שהרי אומרים אבינו מלכנו בשני ימי ראש השנה, מכל מקום אין אומרים אותו ביום ב' דר"ה במנחה, שהרי הוא מנחה של ערב שבת, ובזה מיירי בשוע"ר (סי' תקפד ס"ה): "ואפילו בערב שבת במנחה אין אומרים אותו", דמיירי התם בראש השנה, והיינו כשחל ראש השנה בימים ה-ו.

וכן הובא באוצר מנהגי חב"ד (ר"ה ע' קמז, בשם המלך במסיבו, שהוכיח כן מיום כיפור שחל בשבת, שאין אומרים אבינו מלכנו במנחה של ערב יום כיפור).